

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA SADƏLƏŞDİRİLMİŞ VERGİNİN OPTİMAL SƏVİYYƏSİNİN EKONOMETRİK MODELƏŞDİRİLMƏSİ

A.S.Süleymanova

doktorant, İdarəetmə Sistemləri İnstitutu, AMEA

E-mail: suleymanova.aynur@mail.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur 5 sentyabr 2019; Çapa qəbul edilmişdir
21 sentyabr 2019

Xülasə

Optimal vergi yükü dedikdə vergi daxilolmalarının həcminə maksimum səviyyə verən, vergidənyayınma hallarının, eləcə də vergi borclarının səviyyəsini minimuma endirən vergi yükü nəzərdə tutulur. Vergi yükünün optimal səviyyədə müəyyən edilməsi vergi siyasətinin prioritet məsələlərindən biridir. Bu nəzəriyyəyə iqtisadi fikir tarixində ilk dəfə İbn Xəldunun “Müqəddimə” əsərində rast gəlinə də, sonralar amerikalı iqtisadçı Artur Laffer tərəfindən işlənərək iqtisadiyyata tətbiq edildiyindən Laffer nəzəriyyəsi adı altında məşhurlaşmışdır. Hazırda qüvvədə olan vergi qanunvericiliyinə əsasən 9 vergi növü müəyyənləşdirilmişdir ki, bunların da hər birinin optimal səviyyəsinin tədqiq edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir.

Tədqiqat işinin əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasında sadələşdirilmiş verginin optimal səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir. Məqalədə 2006-2018-ci illər ərzində qeyri-neft sektoru üzrə Ümumi Daxili Məhsulun həcmi, eləcə də sadələşdirilmiş vergi üzrə bəyan edilmiş və büdcəyə ödənilmiş vergi daxilolmalarının həcmi ilə vergi yükü arasındakı asılılığın ekonometrik modelləşdirmə üsulları vasitəsilə qiymətləndirilməsi aparılmışdır.

Açar sözlər: sadələşdirilmiş vergi, vergi yükünün optimal səviyyəsi, Laffer nəzəriyyəsi.

ECONOMETRIC MODELING OF THE OPTIMAL LEVEL OF SIMPLIFIED TAX IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

A. S. Suleymanova

PhD student, Institute of Control Systems, ANAS

E-mail: suleymanova.aynur@mail.ru

Received 5 September 2019; accepted 21 September 2019

Abstract

The concept of optimal tax burden refers to the level of tax burden that provides the maximum amount of tax revenue with a minimum amount of tax debts and tax evasion. Determining the tax burden at the optimal level is one of the priority tasks of the tax policy. Despite the fact that this theory is first encountered in the historical work of Ibn Khaldun “Muqaddimah” for the first time in the history of economic thought, later it became known as the Laffer theory, due to the fact that it was applied to the economy by the American economist Arthur Laffer. According to the current tax legislation, there are 9 types of taxes, the determination of the optimal level of each of which is of particular importance.

The main objective of the study is to determine the optimal level of simplified tax in the Republic of Azerbaijan. The article assesses the dependence of the volume of the Gross Domestic Product on the non-oil sector, as well as the volume of accruals and budget revenues from the simplified tax on the tax burden for 2006-2018 using econometric modeling methods.

Keywords: simplified tax, optimal level of tax burden, Laffer theory.

ЭКОНОМЕТРИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ОПТИМАЛЬНОГО УРОВНЯ УПРОЩЕННОГО НАЛОГА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

А. С. Сулейманова

докторант, Институт систем управления, НАНА

Резюме

Под понятием оптимального налогового бремени подразумевается тот уровень налогового бремени, который обеспечивает максимальный объем налоговых поступлений при минимальном объеме налоговых задолженностей и уклонений от уплаты налогов. Определение налоговой нагрузки на оптимальном уровне является одним из приоритетных задач налоговой политики. Не смотря на то, что эта теория впервые в истории экономической мысли встречается в историческом труде Ибн Хальдуна «Мукаддима», позаднее она обрела известность под названием теории Лаффера, в следствии того, что была применена к экономике американским экономистом Артуром Лаффером. Согласно действующему налоговому законодательству, существует 9 видов налогов, определение оптимального уровня каждого из которых имеет особое значение.

Основной целью исследования является определение оптимального уровня упрощенного налога в Азербайджанской Республике. В статье проведена оценка

зависимости объема валового внутреннего продукта по нефтегазовому сектору, а также объема начислений и поступлений в бюджет по упрощенному налогу от налогового бремени за 2006-2018 годы с помощью методов эконометрического моделирования.

Ключевые слова: упрощенный налог, оптимальный уровень налогового бремени, теория Лаффера.

Giriş

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 11-ci maddəsində vergi anlayışı bir iqtisadi termin olaraq aşağıdakı kimi ifadə edilmişdir:

Vergi - dövlətin və bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədi ilə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi şəklində dövlət büdcəsinə və yerli büdcələrə köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişdir.

Göründüyü kimi, verginin tərifində onun üç əsas xüsusiyyəti – məcburi, fərdi və əvəzsiz ödəniş olması əks etdirilmişdir. Məhz qeyd olunan xüsusiyyətlər vergilərin toplanmasında daim vergi orqanlarını və vergi ödəyicilərini bir-birinə qarşı qütblərdə yerləşdirir. Belə ki, dövlətin fəaliyyətinin maliyyə təminatını yaxşılaşdırmaq üçün vergi orqanları daim vergi daxilolmalarının həcmnin artırılmasına, vergi ödəyiciləri isə öz növbəsində ödədikləri vergilərin, beləliklə də xərclərinin həcmnin azaldılmasına can atırlar. Bu qarşıdurmada vergi yükünün optimal səviyyəsinin müəyyən edilməsi məsələsi ön plana çıxır. Belə ki, çoxsaylı tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, vergi yükünün müəyyən bir səviyyəyə qədər artırılması həqiqətən də vergi daxilolmalarının artmasına müsbət təsir göstərir və vergi daxilolmalarının həcmi də artaraq maksimuma çatır. Lakin müəyyən bir həddən sonra vergi yükünün artması vergidənəyayınma meyillərinin artmasına, beləliklə də kölgə iqtisadiyyatının həcmnin genişlənməsinə, vergi daxilolmalarının isə əksinə olaraq azalmasına gətirib çıxarır. Belə ki, əldə etdikləri qazancın böyük hissəsini vergi şəklində ödəməli olan vergi ödəyiciləri ya ümumiyyətlə fəaliyyətlərini dayandırır, ya da fəaliyyətlərini qeyri-rəsmi formada davam etdirməklə gəlirlərinin vergidən gizlədilməsinə çalışırlar. Bu nəzəriyyəyə iqtisadi fikir tarixində ilk dəfə böyük ərəb filosofu və mütəfəkkürü İbn Xəldunun “Müqəddimə” əsərində rast gəlinə də, bitkin nəzəriyyə formasında işlənilərək iqtisadiyyata tətbiq olunması amerikalı iqtisadçı Artur Lafferin adı ilə bağlıdır. Artur Laffer qeyd olunan nəzəriyyəni qrafik formada təsvir etmişdir ki, həmin qrafik sonradan alimin adı ilə Laffer əyrisi adlandırılmağa başlamışdır. Laffer əyrisi vergi daxilolmalarının vergi yükündən asılılığını əks etdirir və qolları aşağı çevrilmiş parabola şəklində təsvir edir. Bu nəzəriyyəyə əsasən həm vergi yükü aşağı olduqda, həm də çox yüksək olduqda, büdcəyə vergi daxilolmaları aşağı səviyyədə olur. Bu iki halın arasında elə

bir optimal vergi yükü səviyyəsi mövcuddur ki, həmin vergi yükü tətbiq olunduqda, vergi daxilolmalarının həcmi maksimum olur.

Qeyd olunanlarla əlaqədar optimal vergi yükünün müəyyən edilməsi məqsədilə 2006-2018-ci illər üzrə müvafiq statistik göstəricilər toplanaraq təhlil edilmiş, reqressiya tənlikləri qurularaq “Eviews-9” Tətbiqi Proqram Paketində ekonometrik qiymətləndirilmiş və alınan nəticələr təhlil edilmişdir.

Tədqiqatın aktuallığı

Dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının həcmi artırılması, eləcə də vergidənyayınma hallarının qarşısının alınması və kölgə iqtisadiyyatı miqyasının azaldılması məqsədilə vergi dərəcələrinin optimal səviyyəyə yaxın təyin edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdəndir [3, 4, 5, 6, 11, 20, 22]. Optimal vergi yükünün müəyyən edilməsi məqsədilə həm xarici ölkələrdə, həm də Azərbaycanda bir sıra araşdırmalar aparılmışdır [3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10].

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinin hal-hazırda fəaliyyəti aktiv olan bütün vergi ödəyicilərinin 58,9 faizini təşkil etdiyini nəzərə alaraq, bu vergi növünün təhlil edilərək optimal səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsinin nə qədər aktual məsələ olduğu məlum olur.

Yuxarıda qeyd olunanlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, həm vergi daxilolmalarının həcmi maksimumlaşdırılması, həm də vergi ödəyicilərinin böyük əksəriyyətini təşkil edən sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri tərəfindən vergilərin hesablanması zamanı vergidənyayınma hallarının minimallaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Optimal vergi yükünün müəyyənləşdirilməsinin nəzəri-metodoloji əsasları

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Laffer nəzəriyyəsinin riyazi ifadəsi kvadratik funksiya şəklində özünü büruzə verir və kvadrat üstlü dəyişənin qarşısındakı əmsal mənfi işarəli olduqda, funksiyanın qrafiki Laffer əyrisi şəklində təsvir olunur. Beləliklə, vergi daxilolmalarına maksimum səviyyə verən vergi yükünün müəyyənləşdirilməsi məsələsi Laffer əyrisinin maksimum nöqtəsinin tapılmasına gətirilir. Məlum olduğu kimi funksiyanın ekstremum nöqtəsini tapmaq üçün törəməsini tapıb sifirə bərabər etmək lazımdır. Alınan tənliyi həll etdikdə tapılan nəticə vergi daxilolmalarına maksimum səviyyə verən vergi yükünü göstərir.

$$VDAX = c + a * VYUKU + b * VYUKU^2 + \varepsilon, \quad (1)$$

burada: VDAX – vergi daxilolmalarının həcmi, VYUKU – vergi yükünün səviyyəsinə, c – sabit əmsal, ε – təsadüfi həddi göstərir:

$$VDAX' = a + 2b * VYUKU \quad (2)$$

$$0 = a + 2b * VYUKU \quad (3)$$

$$VYUKU = -\frac{a}{2b} \quad (4)$$

Əlavə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, sadələşdirilmiş verginin optimal səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsində bir neçə məqama xüsusi diqqət çəkmək lazımdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasında tətbiq olunan sadələşdirilmiş verginin vergitutma obyektini Vergi Məcəlləsinin 219-cu maddəsi ilə müəyyən edilmişdir. Vergi Məcəlləsinin 219-cu maddəsinə əsasən hesabat dövrü ərzində vergi ödəyicisi tərəfindən (bu Məcəllənin 218.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş vergi ödəyiciləri istisna olmaqla) təqdim edilmiş mallara (işlərə, xidmətlərə) və əmlaka görə əldə edilmiş ümumi hasilatın, habelə satışdankənar gəlirlərin (ödəmə mənbəyində vergi tutulmuş gəlirlər istisna edilməklə) həcmi, mülkiyyətində və ya istifadəsində olan avtonəqliyyat vasitələri ilə Azərbaycan Respublikasının ərazisində sərnişin və yük daşımalarını (o cümlədən taksi ilə) və yaxud həmin daşımaları müqavilə əsasında digər şəxslər vasitəsi ilə həyata keçirən şəxslərin mülkiyyətində və ya istifadəsində olan avtonəqliyyat vasitələri, bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər üçün, dövlətə ayrılan hissə istisna olmaqla, tikilən binanın yaşayış və qeyri-yaşayış sahələri, mülkiyyətində olan yaşayış və qeyri-yaşayış sahələrinin, eləcə də torpaqların təqdim edilməsini həyata keçirən şəxslər üçün satın alınmış yaşayış və qeyri-yaşayış sahələri və torpaq sahələri, idman oyunları ilə əlaqədar aparılan mərc oyunlarının operatoru üçün oyun iştirakçılarında qəbul edilmiş pul vəsaiti, satıcıları üçün isə operatorun ona verdiyi komissiyon haqqı sadələşdirilmiş verginin vergitutma obyektidir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarlar tərəfindən pul vəsaitlərinin nağd qaydada bank hesablarından çıxarılmasına görə banklar tərəfindən ödəmə mənbəyində 1 faiz dərəcəsi ilə sadələşdirilmiş vergi hesablanaraq tutulur. Müəyyən təsdiq olunmuş fəaliyyət növləri (bağbanlar və s.) ilə məşğul olan bir qrup vergi ödəyiciləri isə ümumiyyətlə bəyannamə təqdim etmir və öz fəaliyyətlərinə görə sabit məbləğlə sadələşdirilmiş vergi ödəməklə sabit qəbz əldə edirlər.

Göründüyü kimi, sadələşdirilmiş verginin vergitutma obyektləri müxtəlif olduğu kimi, vergiyə cəlb olunma mexanizmləri və hesablanma qaydaları da fərqlidir. Belə ki, malların (işlərin, xidmətlərin) təqdim edilməsi ilə məşğul olan və son on iki ay ərzində dövrüyyəsi 200 min manatdan az olan vergi ödəyiciləri tərəfindən sadələşdirilmiş vergi rüblük olaraq hesablanır və ödənilir. Tədqiqat işində 2006-2018-ci illərin məlumatlarının təhlil olunduğunu nəzərə alaraq qeyd etməliyik ki, 01.01.2019-cu il tarixədək bu cür fəaliyyətdən ödənilən sadələşdirilmiş verginin dərəcəsi Bakı şəhərində ümumi hasilatın 4 faizini, digər şəhər və rayonlarda isə 2 faiz təşkil edirdi. 01.01.2019-cu il tarixdən qüvvəyə minmiş dəyişikliklərə əsasən Bakı şəhərində də sadələşdirilmiş verginin dərəcəsi 2 faizə endirilmişdir. Burada qeyd etmək yerinə düşər ki, 01.01.2019-cu il tarixədək qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən on iki aylıq dövr ərzində ümumi

hasilatının həcmi 200 min manatdan çox olan və topdan ticarət və ya ictimai iaşə fəaliyyəti ilə məşğul olan vergi ödəyiciləri tərəfindən sadələşdirilmiş vergi müvafiq olaraq 6 və 8 faiz dərəcəsi ilə tutulurdu. Topdan ticarət fəaliyyəti üzrə 6 faiz dərəcəsi ilə sadələşdirilmiş vergi artıq qüvvədən düşsə də, ictimai iaşə fəaliyyət növü üzrə hazırda da 8 faiz dərəcəsi ilə sadələşdirilmiş verginin tətbiqi davam etdirilir.

Avtomobil nəqliyyatı vasitələri ilə sərnişin və yük daşımalarını həyata keçirən vergi ödəyiciləri hər bir avtomobil nəqliyyatı vasitəsi üçün Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş ölçü vahidlərinə müvafiq əmsallar tətbiq etməklə sadələşdirilmiş vergini hesablayıb ödəyərək “Fərqlənmə nişanı” əldə edirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, bu vergi ödəyiciləri bu fəaliyyətlə əlaqədar bəyannamə təqdim etmirlər.

Bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər, eləcə də mülkiyyətində olan daşınmaz əmlakın təqdim edilməsini həyata keçirən şəxslər binanın hər kvadratmetrinə görə uyğun olaraq 45 manat və 15 manat məbləğlərinə müvafiq zona əmsallarını tətbiq etməklə sadələşdirilmiş vergini hesablayaraq ödəyirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, sadələşdirilmiş verginin bu növləri üzrə bəyannamə formaları fərqlidir və bu bəyannamə formalarında binanın sahəsi və hesablanmış vergi məbləği barədə məlumat vergi orqanlarına təqdim edilir.

İdman mərc oyunları ilə əlaqədar operator oyun iştirakçılarından qəbul edilmiş vəsaitdən 6 faiz dərəcəsi ilə, mərc oyunlarının satıcısı isə operatorun ona verdiyi komissiyon haqqından 4 faiz dərəcəsi ilə sadələşdirilmiş vergi hesablayaraq ödəyirlər.

Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarlar tərəfindən bank hesablarında olan pul vəsaitlərin nağdlaşdırılması zamanı banklar ödəmə mənbəyində 1 faiz dərəcəsi ilə sadələşdirilmiş vergi tətbiq edərək tuturlar. Bununla əlaqədar banklar müvafiq formada təsdiq edilmiş sadələşdirilmiş vergi bəyannaməsini rübdə bir dəfə vergi orqanlarına təqdim edirlər.

Yuxarıda qeyd olunanlarla yanaşı, Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş bir qrup fəaliyyət növləri də vardır ki, həmin fəaliyyət növləri ilə məşğul olan vergi ödəyiciləri tərəfindən sadələşdirilmiş vergi aylıq sabit məbləğlərlə ödənilir və müvafiq qəbz alınır. Bu cür fəaliyyətlə bağlı vergi ödəyiciləri vergi orqanlarına bəyannamə təqdim etmirlər ki, bununla da onların dövryyəsinə müəyyənləşdirmək və təhlil etmək mümkün olmur. Qeyd olunanları ümumiləşdirməklə bildirmək lazımdır ki, sadələşdirilmiş verginin hesablanması barədə vergi orqanlarına aşağıdakı bəyannamələr təqdim edilir:

- ✓ “Sadələşdirilmiş vergi bəyannaməsi”;
- ✓ “Bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin sadələşdirilmiş vergi bəyannaməsi”;
- ✓ “Daşınmaz əmlak təqdim edən şəxslərdən ödəmə mənbəyində tutulan sadələşdirilmiş verginin bəyannaməsi”;
- ✓ “Pul vəsaitlərinin nağd çıxarılmasına görə sadələşdirilmiş verginin bəyannaməsi”.

Qeyd olunanlardan da aydın olur ki, həm dərəcələrinin fərqli olması, həm də hesablanması mexanizmindəki müxtəlifliklər baxımından fərqli vergitutma obyektləri üzrə sadələşdirilmiş verginin optimal səviyyəsinin müəyyənəndirilməsi məsələsinə vahid bir yanaşmanın tətbiq edilməsi çətin olur. Odur ki, apardığımız tədqiqat işində modelləşdirmə bir neçə istiqamətdə həyata keçirilmişdir. İndi isə modellərin realizasiyasına keçək.

Modellərin realizasiyası və nəticələrin təhlili

İlk olaraq dövrüyyədən hesablanan sadələşdirilmiş vergi üzrə optimal vergi yükü səviyyəsinin müəyyən edilməsi məsələsinə baxaq. Bu məqsədlə dövrüyyədən hesablanan sadələşdirilmiş vergi məbləğini dövrüyyə məbləğinə bölməklə vergi yükü müəyyən edilmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, idman mərc oyunlarından əldə olunan gəlirlərin sadələşdirilmiş vergiyə cəlb olunması 01.01.2013-cü il tarixdən qüvvəyə mindiyini və bu sahə üzrə verilənlər bazası ayrıca təhlil etmək üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etməməsi səbəbindən həmin göstəricilər də dövrüyyədən hesablanan sadələşdirilmiş vergi üzrə müvafiq göstəricilərin üzərinə gəlinmişdir və vergi yükü, eləcə də optimal vergi yükünün müəyyən edilməsi zamanı əldə olunan nəticələr ümumi qeyd olunan sahələr üzrə ümumi göstəriciləri əhatə edəcəkdir.

Beləliklə, dövrüyyədən hesablanan sadələşdirilmiş vergi üzrə I tip Laffer nöqtəsinin müəyyən edilməsi məsələsinə baxaq. Bunun üçün qeyri-neft sektoru üzrə ümumi daxili məhsulun həcmnin yuxarıda qeyd edilmiş qaydada müəyyən edilən vergi yükündən asılılığını əks etdirən aşağıdakı reqressiya tənliyinin ekonometrik qiymətləndirilməsi aparılmışdır:

$$\text{LOG(UDM_QN)}=C(1)*\text{SV_VY}+C(2)*\text{SV_VY}^2+ \\ +[\text{AR}(1)=C(3),\text{UNCOND,ESTSMPL}="2006\ 2018"], \quad (5)$$

burada UDM_QN – qeyri-neft sektoru üzrə ümumi daxili məhsulun həcmi, SV_VY isə sadələşdirilmiş vergi bəyannaməsi məlumatları əsasında hesablanmış vergi məbləğinin dövrüyyə məbləğinə nisbəti kimi müəyyən edilmiş vergi yükünü göstərir.

(5) reqressiya tənliyinin ekonometrik qiymətləndirilməsindən alınan nəticələr Cədvəl (1)-də əks etdirilmişdir.

Cədvəl 1.(5) reqressiya tənliyinin ekonometrik qiymətləndirilməsinin nəticəsi

Dəyişənlər və statistik xarakteristikalar	SV_VY	SV_VY^2	AR(1)	R-squared	Adjusted R-squared	Durbin-Watson stat.
UDM_QN	9.517630***	-1.309618***	0.898732***	0.802143	0.736191	0.913000
t-statistic	19.63742	-9.486098	5.402189			

A.S.Süleymanova: Azərbaycan Respublikasında sadələşdirilmiş verginin optimal səviyyəsinin ekonometrik modelləşdirilməsi

*Qeyd: ***, **, * sıfır hipotezinin müvafiq olaraq 1%, 5% və 10% əhəmiyyətlik səviyyəsində rədd edildiyini göstərir və modeldən alınmış əmsallar müvafiq olaraq 99%, 95% və 90% etibarlılıq səviyyəsində qəbul edilir.*

(5) reqressiya tənliyinin statistik göstəriciləri və müvafiq testlər göstərir ki, model adekvatdır. Həmçinin kvadrat üstlü həddin əmsalının mənfi işarə ilə alınması göstərir ki, funksiyanın qrafiki qolları aşağı paraboladır, başqa sözlə Laffer əyrisinə müvafiqdir. Ümumi daxili məhsulun həcminə maksimal qiymət verən vergi yükünü tapmaq üçün ekonometrik qiymətləndirmə nəticəsində alınmış reqressiya tənliyinin ekstremum nöqtəsini tapmaq tələb olunur. Bunun üçün funksiyanın törəməsini hesablayıb sıfıra bərabər edirik. Alınan tənliyin kökü funksiyanın ekstremum nöqtəsi – bizim halda isə ümumi daxili məhsulun həcmi maksimumlaşdıran sadələşdirilmiş vergi üzrə vergi yükünü göstərir.

(5) modelindən alınan nəticəyə görə ÜDM-ə maksimum qiymət verən sadələşdirilmiş verginin optimal səviyyəsinin təqribən *3,6 faizə* bərabər olduğu alınır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu göstərici nisbi xarakter daşıyır. Belə ki, modelə daxil edilən hesablanan vergi və dövrüyyə məbləğləri həm Bakı şəhəri üzrə 4 faiz, regionlar üzrə 2 faiz, topdan ticarət fəaliyyəti üzrə 6 faiz, ictimai işə fəaliyyəti üzrə 8 faiz, eləcə də idman mərc oyunları üzrə operator və satıcıdan müvafiq olaraq 6 və 4 faiz dərəcə tətbiq edilməklə tutulan sadələşdirilmiş vergi növləri üzrə ümumilikdə hesablanmışdır. Təhlilin ümumiləşdirilmiş formada aparılmasının əsas səbəbi Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklər nəticəsində 01.01.2019-cu il tarixdən sadələşdirilmiş verginin Bakı şəhəri üzrə endirilərək regionlarla bərabər 2 faiz həddində müəyyən edilməsi, topdan ticarət fəaliyyəti üzrə tətbiq edilən 6 faiz dərəcəsi ilə sadələşdirilmiş verginin qüvvədən düşməsi, eləcə də idman mərc oyunlarının sadələşdirilmiş vergiyə cəlb olunmasına 01.01.2013-cü il tarixdən başladığından həmin sahələr üzrə ayrıca təhlil aparılmasının əhəmiyyətli olmamasından ibarətdir.

İndi isə hesablanması Sadələşdirilmiş vergi bəyannaməsi üzrə aparılan sadələşdirilmiş vergi üçün optimal vergi yükünün müəyyən edilməsi məqsədilə II tip Laffer nöqtəsini tapmaq məsələsinə baxaq. Qeyd edək ki, II tip Laffer nöqtəsi dedikdə vergi daxilolmalarının həcminə maksimum səviyyə verən vergi yükü nəzərdə tutulur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sadələşdirilmiş verginin hesablanması xüsusiyyətlərindəki fərqlilikləri nəzərə alaraq aparılan tədqiqatda “Sadələşdirilmiş vergi bəyannaməsi” üzrə hesablanmış vergi məbləğlərinə müvafiq olan daxilolma məbləğləri bu bəyannamə üzrə hesablanmış sadələşdirilmiş verginin cəmi hesablanmış sadələşdirilmiş verginin həcmindəki xüsusi çəkisinin sadələşdirilmiş vergi üzrə cəmi daxilolma məbləğlərinə vurulması yolu ilə müəyyən edilmişdir. Beləliklə aşağıdakı reqressiya tənliyinə baxaq:

$$\text{LOG(SVBEYDAX)} = C(1)*\text{SV_VY} + C(2)*\text{SV_VY}^2, \quad (6)$$

burada SVBEYDAX – sadələşdirilmiş vergi bəyannaməsinə əsasən hesablanmış məbləğlərə uyğun yuxarıda qeyd olunan qaydada müəyyən edilmiş daxilolma məbləğlərinin həcmi, SV_VY – vergi yükünü göstərir.

(6) Reqressiya tənliyinin ekonometrik qiymətləndirilməsinin nəticələri Cədvəl (2) – də əks etdirilmişdir.

Cədvəl 2. (6) reqressiya tənliyinin ekonometrik qiymətləndirilməsinin nəticəsi

Dəyişənlər və statistik xarakteristikalar	SV_VY	SV_VY ²	R-squared	Adjusted R-squared	Durbin-Watson stat.
SVBEYDAX	5.992509***	-0.754231***	0.715514	0.683904	1.302290
t-statistic	34.60364	-15.06724			

(6) reqressiya tənliyinin ekonometrik qiymətləndirilməsinin nəticələrindən görünür ki, alınmış model adekvatdır. Bu reqressiya tənliyinin nəticələrinə əsasən vergi daxilolmalarına maksimum səviyyə verən vergi yükünün optimal səviyyəsi **3,9 faiz** müəyyən edilmişdir.

Sadələşdirilmiş verginin təhlili zamanı maraq doğuran məsələlərdən biri də vergi yükünün hansı səviyyəsində vergi ödəyiciləri tərəfindən bəyan edilən dövriyyə məbləğlərinin maksimum olması məsələsidir. Bu yanaşmanı I tip Laffer nöqtəsinin hesablanması alternativ variantı kimi də göstərmək olar. Beləliklə, vergi ödəyiciləri tərəfindən bəyan edilən dövriyyə məbləğlərinə maksimum səviyyə verən vergi yükünü müəyyənləşdirmək üçün aşağıdakı reqressiya tənliyinə baxaq:

$$\text{LOG(SVDOVRIY)} = C(1) * \text{SV_VY} + C(2) * \text{SV_VY}^2 + [\text{AR}(4)] = C(3), \text{UNCOND, ESTSMPL} = "2007 2018"], \quad (7)$$

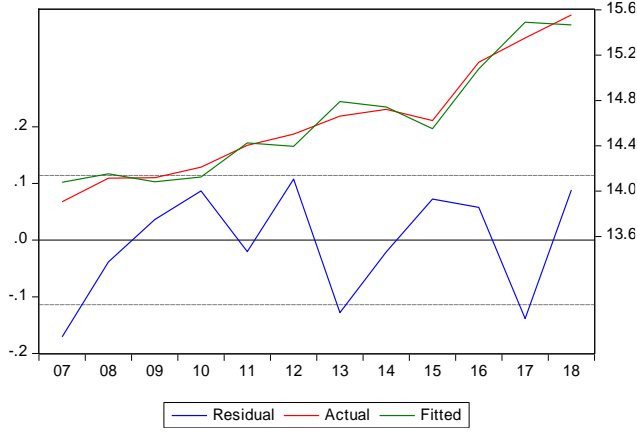
burada SVDOVRIY – Sadələşdirilmiş vergi bəyannaməsində vergi ödəyiciləri tərəfindən bəyan edilən dövriyyə məbləğlərini, SV_VY isə sadələşdirilmiş vergi üzrə vergi yükünü göstərir.

(7) reqressiya tənliyinin ekonometrik qiymətləndirilməsindən alınan nəticələr Cədvəl (3)-də əks etdirilmişdir.

Cədvəl 3. (7) reqressiya tənliyinin ekonometrik qiymətləndirilməsinin nəticəsi

Dəyişənlər və statistik xarakteristikalar	SV_VY	SV_VY ²	AR(4)	R-squared	Adjusted R-squared	Durbin-Watson stat.
SVDOVRIY	7.915653***	-1.023958***	-0.924844***	0.964521	0.951216	2.112388
t-statistic	129.1444	-54.12224	-8.080114			

Modelin statistik xarakteristikaları və statistik testlər modelin adekvat alındığını söyləməyə əsas verir. (7) reqressiya tənliyinin ekonometrik qiymətləndirilməsindən alınan nəticələrə əsasən Sadələşdirilmiş vergi bəyannaməsində bəyan edilən dövriyyə məbləğlərinin həcminə maksimum səviyyə verən vergi yükünün *3,9 faizə* bərabər olduğu müəyyən edilmişdir.

Qrafik 1. (7) modelinə əsasən vergi ödəyiciləri tərəfindən Sadələşdirilmiş vergi bəyannaməsində bəyan edilən dövriyyə məbləğlərinin həcminin faktiki (Actual), modeldən tapılmış (Fitted) qiymətləri və onların arasındakı fərqin (Residual) dinamikası

Göründüyü kimi hər üç modelin nəticələri bir-birinə yaxın alınmışdır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, sadələşdirilmiş vergi bəyannaməsi üzrə müəyyən edilmiş vergi yükü göstəricilərinə baxdıqda məlum olur ki, 2006-cı ildən 2018-ci ilədək olan dövrdə bu göstərici 2,7 faizdən 4,1 faizədək olan bir intervalda dəyişmişdir. 2,7 faizə bərabər ən aşağı göstərici 2010-cu ildə, 4.1 faizə bərabər ən yüksək vergi yükü isə 2018-ci ildə müşahidə olunmuşdur. Beləliklə, hər üç model nəticəsində alınmış optimal vergi yükü 2018-ci ildə müşahidə olunan vergi yükündən aşağıdır.

İndi isə keçək mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan vergi ödəyiciləri tərəfindən hesablanan sadələşdirilmiş verginin təhlilinə. Məlum olduğu kimi, bu vergi ödəyiciləri tərəfindən büdcəyə ödənilməli olan sadələşdirilmiş vergi məbləği tikintinin sahəsinə Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş müvafiq əmsallar tətbiq edilməklə hesablanır. Mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri tərəfindən təqdim edilən bəyannamədə tikinti sahəsi və hesablanmış sadələşdirilmiş verginin həcmi barədə məlumatlar öz əksini tapır. Bu məlumatlardan istifadə edilməklə araşdırılması maraq doğuran məsələlərdən biri hər m² sahəyə düşən vergi məbləğinin optimal səviyyəsinin tapılmasından ibarətdir. Hər m² sahəyə düşən vergi məbləğinin hesablanması üçün vergi ödəyicisi tərəfindən bəyan edilən sadələşdirilmiş vergi məbləğinin

tikinti sahəsinə nisbəti tapılır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Bakı şəhəri istisna olmaqla, respublikanın digər şəhər və rayonları qruplaşdırılaraq hər bir qrupa bir əmsal tətbiq edildiyindən bu yerlərdə fəaliyyət göstərən vergi ödəyiciləri üçün hər m² sahəyə düşən vergi məbləği hesablandıqda, eyni rəqəm alınır ki, bu cür məlumat əsasında modelləşdirmənin aparılması mümkün olmur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Bakı şəhəri üzrə 12 zona və müvafiq əmsallar müəyyən edilmişdir. Odur ki, Bakı şəhəri üzrə vergi ödəyiciləri tərəfindən mənzil tikintisi fəaliyyəti üzrə bəyan edilmiş cəmi sadələşdirilmiş vergi məbləğinin cəmi tikinti sahəsinə nisbətini tapmaqla orta hesabla hər m² sahəyə düşən sadələşdirilmiş vergi məbləği hesablanır. Bakı şəhərində bəyan edilən tikinti sahələrinə maksimum səviyyə verən sadələşdirilmiş verginin optimal səviyyəsini tapmaq üçün aşağıdakı reqressiya tənliyinin ekonometrik qiymətləndirilməsi aparılmışdır:

$$\text{LOG(BINA_SAHESI)} = C(1)*\text{HERKV_SV} + C(2)*\text{HERKV_SV}^2, \quad (8)$$

burada BINA_SAHESI – Bakı şəhəri üzrə bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan vergi ödəyiciləri tərəfindən bəyan edilən tikinti sahəsi, HERKV_SV – yuxarıda göstərilmiş qeyd olunan qaydada müəyyən edilən hər m² sahəyə düşən sadələşdirilmiş verginin məbləğini göstərir.

(8) reqressiya tənliyinin ekonometrik qiymətləndirilməsindən alınan nəticələr Cədvəl (4)-də əks etdirilmişdir.

Cədvəl 4. (8) reqressiya tənliyinin ekonometrik qiymətləndirilməsinin nəticəsi

Dəyişənlər və statistik xarakteristikalar	HERKV_SV	HERKV_SV ²	R-squared	Adjusted R-squared	Durbin-Watson stat.
Bina sahəsi	0.628894***	-0.005427***	-2.913847	-3.305231	1.327696
t-statistic	24.11788	-15.51516			

Modelin statistik xarakteristikaları və statistik testlər göstərir ki, alınmış model adekvatdır. (8) modelinə əsasən Bakı şəhəri üzrə bəyan edilən tikinti sahəsinə maksimum qiymət verən sadələşdirilmiş verginin optimal səviyyəsinin hər m² üçün 57,9 manata bərabər olduğu müəyyən edilmişdir.

İndi isə Bakı şəhəri üzrə bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan vergi ödəyiciləri tərəfindən bəyan edilən sadələşdirilmiş verginin həcmnin hər m² sahəyə düşən sadələşdirilmiş vergi məbləğindən asılılığına baxaq. Bunun üçün aşağıdakı reqressiya tənliyinin ekonometrik qiymətləndirilməsi aparılmışdır:

$$\text{LOG(SVMTKHES)} = C(1)*\text{HERKV_SV} + C(2)*\text{HERKV_SV}^2, \quad (9)$$

burada SVMTKHES – Bakı şəhərində mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan vergi ödəyiciləri tərəfindən bu fəaliyyətlə əlaqədar hesablanmış sadələşdirilmiş verginin həcmi göstərir.

(9) reqressiya tənliyinin ekonometrik qiymətləndirilməsindən alınan nəticələr Cədvəl (5)-də əks etdirilmişdir.

Cədvəl 5. (9) reqressiya tənliyinin ekonometrik qiymətləndirilməsinin nəticəsi

Dəyişənlər və statistik xarakteristikalar	HERKV_SV	HERKV_SV^2	R-squared	Adjusted R-squared	Durbin-Watson stat.
SVMTKHES	0.779560***	-0.006590***	-1.085106	-1.293617	1.379435
t-statistic	26.80547	-16.89052			

Modelin statistik xarakteristikaları və statistik testlər modelin adekvat alındığını söyləməyə əsas verir. (9) modelinə əsasən Bakı şəhəri üzrə mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan vergi ödəyiciləri tərəfindən bu cür fəaliyyətlə bağlı bəyan edilən sadələşdirilmiş verginin həcminə maksimum qiymət verən sadələşdirilmiş verginin optimal səviyyəsinin hər m² üçün 59,1 manata bərabər olduğu müəyyən edilmişdir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2006-cı ildən 2018-ci ilədək olan dövr üzrə məlumatlar əsasında hesablanmış hər m² tikinti sahəsinə düşən sadələşdirilmiş verginin qiyməti 23,8 manatdan 85,9 manatadək dəyişmişdir. Bu göstəricinin ən yüksək qiyməti 2018-ci ildə olmuşdur. Göründüyü kimi hər iki model nəticəsində müəyyən edilmiş sadələşdirilmiş verginin optimal səviyyəsi bir-birinə yaxındır və 2018-ci ildə müşahidə edilmiş hər m² düşən vergi məbləğindən aşağıdır.

Sadələşdirilmiş verginin optimal səviyyəsinin təhlili zamanı maraq doğuran yanaşmalardan biri də ümumi daxili məhsulun həcmi sadələşdirilmiş vergi üzrə daxilolmalardan asılılığı məsələsidir. Beləliklə, sadələşdirilmiş vergi daxilolmaları həcmi hansı səviyyədə ÜDM-in həcmi maksimum olduğunu müəyyənləşdirmək üçün aşağıdakı reqressiya tənliyinə baxaq:

$$\text{LOG(UDM_QN)} = C(1) + C(2) * \text{SV_CEMI_DAX} + C(3) * \text{SV_CEMI_DAX}^2 + [\text{AR}(6) = C(4), \text{UNCOND}, \text{ESTSMPL} = "2006 2018"], \quad (10)$$

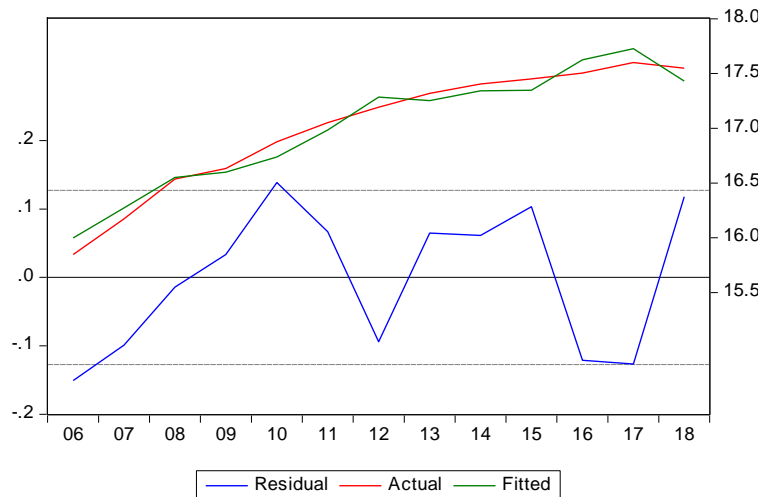
burada UDM_QN – qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-in həcmi, SV_CEMI_DAX isə sadələşdirilmiş vergi üzrə cəmi daxilolmaların həcmi göstərir.

(10) reqressiya tənliyinin ekonometrik qiymətləndirilməsindən alınan nəticələr Cədvəl (6)-da əks etdirilmişdir.

Cədvəl 6. (10) reqressiya tənliyinin ekonometrik qiymətləndirilməsinin nəticəsi

Dəyişənlər və stat. xarakteristikalar	c	SV_CEMI_DAX	SV_CEMI_DAX^2	AR(6)	R-squared	Adjusted R-squared	Durbin-Watson stat.
UDM_QN	15.82436***	1.26E-05***	-1.91E-11***	0.883084**	0.965894	0.948841	1.477556
t-statistic	144.9376	9.363672	-6.861580	-4.316436			

Modelin statistik xarakteristikaları və statistik testlər modelin adekvat alındığını söyləməyə əsas verir. (10) reqressiya tənliyinin ekonometrik qiymətləndirilməsindən alınan nəticələrə əsasən, digər şərtlər sabit qaldığı təqdirdə, sadələşdirilmiş vergi üzrə daxilolmaların həcmi 329842,9 min manat olduqda, qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-in həcmi maksimum səviyyəyə çatır. Müqayisə üçün qeyd etməliyə ki, 2018-ci ildə sadələşdirilmiş vergi üzrə cəmi daxilolmaların həcmi 453700,9 min manat olmuşdur. Modeldən alınan nəticənin 2018-ci ildə büdcəyə daxil olmuş sadələşdirilmiş verginin həcmindən aşağı olması paradoksal görünsə də, bunu sadələşdirilmiş vergi üzrə daxilolmaların azalması fonunda əlavə dəyər vergisi üzrə daxilolmaların artması ilə izah etmək olar.

Qrafik 2. (10) modelinə əsasən qeyri-neft sektoru üzrə ümumi daxili məhsulun həcminin faktiki (Actual), modeldən tapılmış (Fitted) qiymətləri və onların arasındakı fərqin (Residual) dinamikası

Nəticə

- ÜDM-ə maksimum qiymət verən sadələşdirilmiş vergi üzrə vergi yükünün optimal səviyyəsinin təqribən 3,6 faizə bərabər olduğu alınmışdır.

- Dövrüyyədən hesablanan və büdcəyə ödənilən sadələşdirilmiş vergi üzrə daxilolmalara maksimum səviyyə verən sadələşdirilmiş vergi üzrə vergi yükünün optimal səviyyəsi *3,9 faiz* müəyyən edilmişdir.
- Sadələşdirilmiş vergi bəyannaməsində bəyan edilən dövrüyyə məbləğlərinin həcminə maksimum səviyyə verən vergi yükünün *3,9 faizə* bərabər olduğu müəyyən edilmişdir.
- Bakı şəhəri üzrə bəyan edilən tikinti sahəsinə maksimum qiymət verən sadələşdirilmiş verginin optimal səviyyəsinin hər m² üçün *57,9 manata* bərabər olduğu müəyyən edilmişdir.
- Bakı şəhəri üzrə mənzil tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan vergi ödəyiciləri tərəfindən bu cür fəaliyyətlə bağlı bəyan edilən sadələşdirilmiş verginin həcminə maksimum qiymət verən sadələşdirilmiş verginin optimal səviyyəsinin hər m² üçün *59,1 manata* bərabər olduğu müəyyən edilmişdir.
- Digər şərtlər sabit qaldığı təqdirdə, sadələşdirilmiş vergi üzrə daxilolmaların həcmi *329 842,9 min manat* olduqda, qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM-in həcmi maksimum səviyyəyə çatır.

Ədəbiyyat

1. Həsənlı Yadılla. “Azərbaycan iqtisadiyyatının sahələrarası əlaqələrinin modelləşdirilməsi”, Monoqrafiya, Bakı, Elm, 2011, 205 səh.;
2. Балацкий Е. «Стабильность налоговой системы как фактор экономического роста», Общество и экономика, №2, 2005, ст.100-119.;
3. Гасанлы Я., Сулейманов Н. «Статистический анализ и прогнозирование НДС в Азербайджанской Республике», Вопросы статистики, Москва, №11, 2007, ст. 69-71
4. Həsənlı Yadılla, Əlavə dəyər vergisinin təhlili və proqnozlaşdırılması, Azərbaycanın vergi xəbərləri, №10, 2007, səh. 53 – 62;
5. Həsənlı Yadılla. Əlavə dəyər vergisinin optimal dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi, Azərbaycanın vergi xəbərləri, №2, 2008, səh. 55 – 56;
6. Musayev A., Əmirov N, Həsənlı Y. “Fiskal siyasətin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi. I və II tip Lafer nöqtələrinin tapılması”, №3, 2006, səh.2-16;
7. Kəlbəyev Y.A. “Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri”, Monoqrafiya, Bakı, Elm, 2005, 468 səh.;
8. Балацкий Е. В. «Эффективность фискальной политики государства», Проблемы прогнозирования, ИНИП РАН, 2000, NO 5, с.32;
9. Мовшович С. М., Соколовский Л. Е. Выпуск, налоги и кривая Лаффера, Экономика и математические методы, 1994, Вып. 3;
10. Балацкий Е. В. «Лафферовы эффекты и финансовые критерии экономической деятельности», Мировая экономика и международные отношения, 1997, №11;
11. Балацкий Е. В. «Точки Лаффера и их количественная оценка», Мировая экономика и международные отношения, 1999, №12;
12. Кристофер Доугерти «Введение в эконометрику», М.,ИНФРА-М, 2004, 432с.

13. Магнус Я. Р., Катжыев, П. К., Пересецкий, А. А. «Эконометрика. Начальный курс», 6-ое изд., - М.:Дело, 2004.-576 с.;
14. Тихомиров Н. П., Дорохина, Е. Ю. «Эконометрика», М.,2003.-512 с.;
15. Валентинов В. А. «Эконометрика», М., 2006.-448 с;
16. EViews-4 User's guide;
17. Конторович Г. Г. «Анализ временных рядов», Экономический журнал ВШЭ, №1, 2002, ст.85-116;
18. Məmmədov, F.Ə. Məmmədov, P.Rzayev, Ş.Xəlilov, E.Hüseynov, İ.Seyfullayev, Y.Balakişiyeva “Vergiyə giriş”, Şamaxı, 2014;
19. Балацкий Е. В. «Анализ влияния налоговой нагрузки на экономический рост с помощью производственно-институциональных функций», Проблемы прогнозирования, 2003, №2;
20. Гасанлы Я., Сулейманов Н., Анализ межотраслевых связей в экономике Азербайджана на основе модели «Затраты-Выпуск», Вопросы статистики, №1, Москва, 2007, с.36-42;
21. Həsənli Yadulla. Azərbaycanca neft və qeyri-neft sektorları son məhsullarının əsas iqtisadi göstəricilərə, o cümlədən dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarına təsirinin qiymətləndirilməsi, AMEA Məruzələri, №2, 2012, səh. 93-102;
22. Hasanli Yadulla. RESEARCH OF IMPACT OF NATURAL RESOURCES WEALTH ON ECONOMIC DEVELOPMENT AND HUMAN CAPITAL USING MARX'S REPRODUCTION SCHEME, EcoMod 2014, International Conference on Economic Modeling, Bali, Indonesia, July 14-18, 2014, pp.41-42 <http://ecomod.net/conferences/ecomod2014?tab=downloads>.